

ЗМІСТ І МЕТОДИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ У ПОЗАШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

У статті розкрито зміст і методи формування професійної спрямованості старшокласників, представлено роль позашкільних навчальних закладів у формуванні досліджуваної дефініції; описано зміст навчальної програми з формування професійної спрямованості старшокласників, розглянуто особливості організації навчально-виховного процесу, застосування сучасних педагогічних технологій і методів у контексті дослідження.

Ключові слова: зміст, методи, професійна спрямованість, позашкільний навчальний заклад, старшокласник.

Інтеграція України у світовий економічний простір суттєво впливає на процеси, що пов'язані з ефективністю функціонування людини в ньому. Це вимагає від навчальних закладів підготовки старшокласників до майбутньої професійної діяльності. Закінчуючи загальну середню школу, кожний випускник має самостійно визначити свій соціальний та професійний статус, що передбачає розуміння змісту професійної діяльності, задоволення своїх соціальних потреб у професійній кар'єрі, самоствердження у соціальному середовищі тощо. Тому одним із найважливіших завдань сучасної освіти є формування у старшокласників професійної спрямованості.

Теоретико-методологічні засади дослідження формування професійної спрямованості старшокласників викладені в працях К. Абульханової-Славської, Б. Ананьева, Л. Божович, Л. Виготського, Г. Костюка, О. Леонтєва, В. Мясищева, К. Платонова, О. Сухомлинської та інших.

Проблеми удосконалення змісту підготовки школярів до здійснення професійного вибору досліджували В. Гусев, Л. Гуцан, Д. Закагнов, В. Мачуський, О. Мельник, О. Морін, М. Піддячий, К. Платонов, М. Тименко, Є. Фарапонова, Н. Шевченко, В. Чебишев. Аналіз їх досліджень свідчить про те, що зміст програм з формування професійної спрямованості старшокласників має передбачати спільну діяльність педагогів і учнів, характеризуватись системністю викладу вимог і відомостей, їх повнотою і конкретністю, а також логікою формування знань та умінь з урахуванням вікових особливостей та рівня загальноосвітньої підготовки учнів.

Мета статті – розкрити зміст і методи формування професійної спрямованості старшокласників, представити роль позашкільних навчальних закладів у формуванні досліджуваної дефініції.

Вихідними для нашого дослідження є положення С. Клімова про психологічні характеристики професійної діяльності та теоретичні основи профорієнтаційної роботи; Б. Федоришина – про системний підхід до професійної орієнтації школярів; Є. Павлютенкова – про теоретичні та практичні проблеми мотивації вибору професії; А. Сухарьової – про психологічні механізми розвитку професійного самовизначення; Б. Шавіра, С. Чистякової – про структуру професійного самовизначення; Н. Пряжнікова – про методи активізації процесу професійного самовизначення учнів; В. Мачуського – про професійне самовизначення старшокласників у позашкільній освіті; О. Мельника, О. Моріна, Л. Гуцан – про професійне самовизначення учнів старших класів в умовах профільного навчання тощо [3; 7; 8; 9].

За твердженням Ю. Бабанського, формування змісту навчання це «... спеціальна діяльність... і вона повинна регулюватись паралельно із загальнодидактичними і методичними принципами навчання також особливими нормами. Це норми науково-теоретичної і практичної діяльності у сфері дидактики і методики, загальні та окремі основи визначення змісту освіти, що охоплюють вимоги до складання шкільних програм та підручників, критерії складності і доступності навчального матеріалу і т. ін.» [2, с. 36].

Дослідження проблеми формування професійної спрямованості як засобу підготовки старшокласників до свідомого вибору професії, аналіз педагогічних досліджень з питань удосконалення профорієнтаційної спрямованості змісту навчання обумовлюють потребу розроблення педагогічних основ і шляхів формування змісту, що максимально відповідав би цілям і завданням професійного самовизначення старшокласників.

Найбільш ефективно, на нашу думку, формування професійної спрямованості старшокласників реалізується у позашкільних навчальних закладах. Л. Ковбасенко, Р. Науменко зазначають, що практика діяльності позашкільних навчальних закладів передбачає необхідність змін, постійного розвитку, творчості, бо це є гнучка саморегулююча технологічна підсистема освіти, яка оптимально реагує на духовні,

освітні, соціальні, інші потреби й інтереси людей та забезпечує самовизначення дітей і молоді [4, с. 10].

Закон України «Про позашкільну освіту» [1] визначає «задоволення потреб вихованців, учнів і слухачів у професійному самовизначенні» одним із основних завдань позашкільної освіти. Також у законі визначено напрями діяльності позашкільних навчальних закладів, серед яких: підготовка до активної професійної діяльності у творчих об'єднаннях художньо-естетичного, туристсько-краєзнавчого, еколого-натуралістичного, науково-технічного, дослідницько-експериментального, фізкультурно-спортивного, військово-патріотичного, бібліотечно-бібліографічного, соціально-реабілітаційного та іншого спрямування.

Як зазначено у Концепції позашкільної освіти та виховання, затвердженій рішенням колегії Міністерства освіти України від 25.12.1997 р. (протокол № 16/3-8) [5], особливістю позашкільного навчально-виховного процесу є використання таких педагогічних методик, що сприятимуть соціальній адаптації особистості, підготовці дітей до життя в умовах ринкової економіки.

Позашкільна освіта орієнтована на особистісні потреби дітей і спрямована на мотивування до навчання. О. Литовченко виокремлює такі провідні мотиви: творчі (прагнення розвинути індивідуальні здібності); пізнавальні (прагнення розширити обсяг знань); комунікативні (потреба у спілкуванні з однолітками); компенсаторні (бажання вирішити особистісні проблеми у сфері навчання та спілкування); профорієнтаційні (прагнення до ранньої профорієнтаційної підготовки) [6, с. 99].

Гнучкість, мобільність і варіативність позашкільної освіти забезпечують умови для широкого вибору дитиною виду діяльності, творчого об'єднання, сприяють задоволенню індивідуальних освітніх запитів та здійсненню професійного самовизначення. Гурткова робота дозволяє ознайомити старшокласників зі світом сучасних професій, дослідити власні психологічні особливості та якості, порівняти їх з вимогами певної професії, випробувати власні сили у практичній діяльності.

Роль позашкільних навчальних закладів у формуванні професійної спрямованості старшокласників зростає у зв'язку з тим, що вони мають значні можливості наповнення цього процесу профорієнтаційними ресурсами (проходження

виробничих, польових і соціальних практик; організація занять в установах професійної освіти, залучення викладачів вищих навчальних закладів, фахівців-професіоналів тощо). Це обумовлює цілеспрямованість і результативність процесу вибору старшокласниками майбутньої професійної діяльності.

У результаті вивчення досвіду діяльності позашкільних навчальних закладів з формування професійної спрямованості ми дійшли висновку про необхідність розроблення навчальної програми для гуртків позашкільних навчальних закладів, зміст якої сприятиме визначенню старшокласниками подальшого життєвого шляху, здійсненню усвідомленого вибору майбутньої професії і сфери трудової діяльності. Реалізація такої навчальної програми у позашкільному навчальному закладі дасть можливість збільшити час на практичне застосування здобутих вихованцями знань та проведення професійних проб як у межах самого позашкільного навчального закладу, так і в установах, організаціях, на виробництві.

Враховуючи зазначене вище, нами розроблено навчальну програму для позашкільних навчальних закладів «Вибір майбутньої професії».

Метою програми є формування професійної спрямованості старшокласників та їх підготовка до обґрунтованого вибору майбутньої професії в умовах позашкільного навчального закладу.

На реалізацію мети навчальної програми спрямовані такі основні завдання:

- надати знання щодо принципів та механізму вибору майбутньої професії;
- створити умови для вивчення та осмислення власних професійних можливостей, здібностей, інтересів та нахилів;
- сформувані вміння орієнтуватися в інформації, приймати обґрунтовані рішення;
- надати можливість здійснити професійні проби в різноманітних видах діяльності;
- виховати ціннісне ставлення до праці, почуття патріотизму та готовність працювати на благо України.

Навчальна програма розрахована на 144 години (48 годин на теоретичний матеріал та 96 годин – практична діяльність) та передбачає один рік навчання за основним рівнем у позашкільному навчальному закладі вихованців віком від 15 до 17 років.

Програма ознайомлює учнів із загальними основами вибору професії (інформаційними, психологічними, практичними), знання яких сприятиме прийняттю адекватного рішення про майбутній професійний шлях.

Зміст навчальної програми містить теми, що спрямовані на формування готовності до особистісного й професійного самовизначення та мотивацію на досягнення життєвого успіху. Розвитку компонентів професійної спрямованості (когнітивного, мотиваційно-ціннісного, компоненту довільної спонуки, практично-діяльнісного) сприяють такі теми, як «Світ професій. Сучасний ринок праці», «Індивідуально-психологічні особливості особистості», «Інтереси, здібності, нахили особистості», «Класифікація професій. Професіограма», «Професійний план. Вибір професії», «Здоров'я та вибір професії. Професійна придатність», «Стратегія пошуку і отримання роботи».

У процесі навчання за програмою особлива увага приділялась організації професійних проб старшокласників, що моделюють елементи конкретного виду трудової діяльності і сприяють свідомому, обґрунтованому вибору майбутньої професії. Здійснення старшокласниками професійних проб також дає можливість сформуванню цілісного уявлення про конкретну професію, групи споріднених професій, сфери діяльності; сприяє закріпленню набутих вмій, навичок і знань та застосуванню їх на практиці.

Професійні проби спрямовані на розвиток інтересів, схильностей, професійно важливих якостей особистості, що досягається завдяки поступовому ускладненню практичних завдань, внесенню у зміст проби певних елементів творчості і самостійності. Професійні проби інтегрують знання старшокласників про професії, психологічні особливості діяльності професіонала і забезпечують практичну перевірку власних індивідуально-психологічних якостей, ставлення до сфери професійної діяльності.

Під час занять керівником гуртка досягались освітні цілі, що поділялись на навчальні (набуття нової інформації, знань, умій), розвивальні (формування інтелектуальної, емоційної, мотиваційної сфер особистості, навичок логічного, продуктивного мислення), виховні (виховання загальних професійно важливих якостей, вольових установок, моральних цінностей).

При цьому педагог займав позицію активного учасника навчального процесу. Залежно від виду заняття, він виступав у ролі інформатора, експерта, учасника або спостерігача; здійснював інформаційну та орієнтаційну підтримку професійного вибору; застосовував діагностичні методики та активізуючі методи допомоги старшокласникам у виборі майбутньої професійної діяльності. Разом із репродуктивними методами (розповідь, бесіда, пояснення) широко використовувались евристичні, інформаційно-пошукові методи (проблемний виклад, методи організації дослідницької, проектної, ігрової діяльності, робота з інформаційними джерелами).

Такі методи, як бесіда, лекція, евристичні питання, робота з інформаційними джерелами, гіперболізація використовувались з метою формування когнітивного компоненту професійної спрямованості старшокласника, сприяли ознайомленню зі світом професій, з можливостями продовження навчання після закінчення школи; вивчення індивідуальних особливостей, нахилів, здібностей вихованців.

Розвитку мотиваційно-ціннісного компоненту професійної спрямованості старшокласника сприяли методи (порівняння, символічне бачення, гіпотези, емпатія, придумування), які допомагали учням розібратися у власній мотиваційно-ціннісній сфері.

Використання таких методів, як порівняння, інверсія, рецензія, контроль, рефлексія, самооцінка, що розвивають критичне мислення, вміння розглядати проблеми, дії, явища, події та здійснювати рефлексію власних вчинків, сприяло формуванню компоненту довільної спонуки.

На розвиток діяльнісного компонента професійної спрямованості старшокласника застосовувалися методи (евристичні питання, дослідження, прогнозування, образні картини, аглютинація, «мозковий штурм», цілепокладання, планування, самоорганізація), що дозволили кожному учневі проявити себе, спробувати свої сили, застосувати знання і вміння при вирішенні проблем практичного характеру, показати досягнутий результат.

Ефективність навчання старшокласників за програмою «Вибір майбутньої професії» забезпечувало використання керівником гуртка дослідницьких, пошукових й ігрових технологій, технологій розвитку критичного мислення, контекстного навчання, арт-технологій, PR-технологій. При організації навчальної діяльності педагог використовував три рівні

постановки завдань: перший – постановка перед старшокласниками проблеми і підказка шляхів її вирішення; другий – постановка проблеми і самостійний вибір старшокласником методу дослідження; третій – постановка проблеми, вибір методу, вирішення проблеми здійснюється безпосередньо самим учнем. Застосування цих технологій сприяло творчому пошуку старшокласників, формуванню інтересу й потреби в пізнанні та самоосвіті.

Заняття, під час яких застосовувались дослідницькі технології, мали такі організаційні форми: дослідження, лабораторія, експертиза, презентація дослідження, захист дослідження. Робота супроводжувалася аналізом матеріалів засобів масової інформації; ознайомленням з реаліями ринку праці та ринку освітніх послуг, з проблемою професійних домагань людини; з технологією вербалізації й аналізу факторів, що впливають на вибір професії тощо.

Під час опрацювання тем щодо соціально-економічної структури суспільства, характеристики сучасного ринку праці й освітніх послуг, шляхів отримання професійної освіти та працевлаштування, навчальний матеріал розглядався у взаємозв'язку загального (на рівні суспільства, держави загалом), особливого (область, населений пункт, галузь) і одиничного (навчальний заклад і його найближче соціальне оточення). Це дало можливість старшокласникам на конкретних прикладах зробити узагальнюючі висновки, розширити уявлення про можливості продовження навчання та майбутню професійну діяльність.

Самостійна діяльність учнів передбачала вивчення довідкової та художньої літератури, ознайомлення із засобами масової інформації, відвідування виставок, роботу з інтернет-ресурсами, планування і реалізацію проєктів, здійснення професійних проб. Результати самостійної роботи оформлювались у вигляді відгуків, есе, рецензій, репортажів, проєктів, презентацій та обговорювались під час занять гуртка.

У результаті навчання за програмою «Вибір майбутньої професії» старшокласники набули досвіду планування кар'єри, пошуку роботи та професійної діяльності у певних галузях. Цьому сприяли знання про закономірності, принципи формування ринку праці, причини та наслідки безробіття; класифікацію професій, основні сфери професійної діяльності; провідні принципи пошуку професії. Також за час

навчання учні старших класів оволоділи вміннями визначати особливості характеру, темпераменту, типу особистості, пізнавальні інтереси, здібності; класифікувати професії за змістом, умовами і результатами праці; здійснювати самостійний професіографічний пошук; складати й аналізувати власний професійний план; застосовувати правила пошуку роботи. Підсумкові заняття сприяли усвідомленню кожним вихованцем гуртка себе як суб'єкта професійного вибору, закріпленню позитивних емоцій від навчання, рефлексії здобутого досвіду.

Література

1. Про позашкільну освіту : Закон України [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2000. – № 46. – С. 393. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1841-14>.
2. Бабанский Ю. К. Методы обучения в современной общеобразовательной школе / Ю. К. Бабанский. – М. : Просвещение, 1985. – 208 с.
3. Климов Е. А. Психология профессионального самоопределения / Е. А. Климов. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1996. – 512 с.
4. Ковбасенко Л. І. Соціально-адаптаційна роль позашкільної освіти у формуванні здорового покоління / Л. І. Ковбасенко, Р. А. Науменко. // Післядипломна освіта України. – Спецвипуск. – 2006. – С. 10-12.
5. Концепція позашкільної освіти та виховання : збірник документів по організації позашкільної освіти / упоряд. Т. М. Соломатіна. – К., 2002. – С. 64-73.
6. Медична статистика : зб. нормат. док. / упоряд. та голов. ред. В. М. Заболотько. – К. : МНІАЦ мед. статистики; Медінформ, 2006. – 459 с.
7. Литовченко О. В. Соціальна адаптація підлітків у позашкільних навчальних закладах : наук.-метод. посібник / О. В. Литовченко. – К. : Літо, 2007. – 104 с.
8. Мачуський В. В. Формування готовності старшокласників до професійного самовизначення у сфері технічної діяльності в позашкільних закладах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія та методика виховання» / В. В. Мачуський. – К., 2001. – 16 с.
9. Мельник О. В. Підготовка старшокласників до самостійного вибору майбутньої професії в процесі профільного трудового навчання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія та методика виховання» / О. В. Мельник. – К., 2003. – 20 с.
10. Шавир П. А. Психология профессионального самоопределения в ранней юности / П. А. Шавир. – М. : Педагогика, 1981. – 96 с.

Е. А. Артеменко

Содержание и методы формирования профессиональной направленности старшеклассников во внешкольных учебных учреждениях

Институт модернизации содержания образования
Министерства образования и науки Украины
(36, ул. Василя Лепкивского, Киев, Украина)

В статье раскрыто содержание и методы формирования профессиональной направленности старшеклассников, представлена роль внешкольных учебных заведений в формировании исследуемой дефиниции; описано содержание учебной программы по формированию профессиональной направленности старшеклассников, рассмотрены особенности организации учебно-воспитательного процесса, применения современных педагогических технологий и методов в контексте исследования.

Ключевые слова: содержание, методы, профессиональная направленность, внешкольное учебное заведение, старшеклассник.

О. А. Artemenko

Content and Methods of Formation of Vocational Orientation of High School Students of Out-of-School Educational Institutions

Institute of Education Content Modernization of the Ministry of Education and Science of Ukraine (36 Vasylia Lypkivskoho Str., Kyiv, Ukraine)

The article deals with the content, forms and methods of forming vocational orientation of high school students in out-of-school educational institutions.

The author argues that the process of forming vocational orientation of high school students can be most effectively implemented in out-of-school educational institutions.

For the flexibility, mobility and variety of out-of-school educational institutions provide the conditions for a wide selection of child activities, help meet the individual educational needs in vocational self-determination.

Implementation of the training program for the formation of professional orientation in the out-of-school educational institutions will allow high school students to determine their further course of life, to make a conscious choice of future profession and the scope of work in general.

Keywords: content, methods, professional orientation, out-of-school educational institution, high school students.

References

1. Babanskii, Yu. K. (1985). *Metody obucheniiia v sovremennoi obshcheobrazovatelnoi shkole* [Teaching methods in a modern comprehensive school]. Moscow: Prosveshchenie.
2. Zakon Ukrainy «Pro pozashkilnu osvitu» [Law of Ukraine «On out-of-school education»] (2000). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 46, 393. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1841-14>.
3. Klimov, E. A. (1996). *Psikhologiiia professionalnogo samoopredeleniia* [Psychology of professional self-determination]. Rostov-on-Don: Feniks.
4. Kovbasenko, L. I., & Naumenko, R. A. (2006). Sotsialno-adaptatsiina rol pozashkilnoi osvity u formuvanni zdorovoho pokolinnia [Social and adaptation role of out-of-school education in order to form a healthy generation]. *Pisliadyplomna osvita Ukrainy. Spetsvypusk*, 10-12.
5. *Kontseptsiiia pozashkilnoi osvity ta vykhovannia* [The conception of out-of-school education]. (2002). Kyiv.
6. Zabolotko, V. M. (Ed.). (2006). *Medychna statystyka* [Medical statistics]. Kyiv: MNIATsmed. statystyky: Medinform.
7. Lytovchenko, O. V. (2007). *Sotsialna adaptatsiia pidlitkiv u pozashkilnykh navchalnykh zakladakh* [Social adaptation of teenagers in out-of-school educational institutions]. Kyiv: Lito.
8. Machuskyi, V. V. (2001). *Formuvannia hotovnosti starshoklasnykiv do profesiinoho samovyznachennia u sferi tekhnichnoi diialnosti v pozashkilny khzakladakh* [Formation of readiness of senior school-children to professional self-determination in the field of technical activity in out-of-school educational institutions] (Dissertation Abstract, Kyiv).
9. Melnyk, O. V. (2003). *Pidhotovka starshoklasnykiv do samostinoho vyboru maibutnoi profesii v protsesi profilnogo trudovoho navchannia* [Preparation of senior pupils to independent choice of future job in process of profile education] (Dissertation Abstract, Kyiv).
10. Shavir, P. A. (1981). *Psikhologiiia professionalnogo samoopredeleniia v rannei yunosti* [Psychology of professional self-determination in early adolescence]. Moscow: Pedagogika.